

מחקר וניון

שרון גבע האשה מה אומרת?

נשים בישראל בשנות המדינה הראשונות

והשקפותיהן, מחאותיהן והתרסותיהן וגם שתיותיהן והשלמותיהן בימים רבים של יגיעה וברגעים של מנוחה' (עמ' 5). ההשקפות והמחאות באו לידי ביטוי בעיתונות העברית ובמיוחד בעיתוני נשים ובמדורי הנשים בעיתונים היומיים. באותם ימים לא היו שידורי טלוויזיה, שידורי הרדיו היו מועטים ביותר, והעיתונות הכתובה הייתה אמצעי תקשורת ההמונים העיקרי וכמעט היחיד. מספר העיתונים היה גדול ביחס לאוכלוסייה, ותופעה בולטת הייתה ריבוי העיתונים המפלגתיים – תופעה שאינה קיימת היום. לכל מפלגה פוליטית היה עיתון יומי, ורוב העיתונים הללו נוסדו כבר בתקופת היישוב, לפני הקמת המדינה – מ'קול העם', שהוקם בשנת 1937, ושהיה ביטאון ה'מפלגה הקומוניסטית הישראלית' (מק"י), שהייתה בשולי השוליים של הזירה הפוליטית, עד 'דבר', שהקים ברל כצלנסון

יחיעם ויץ

נשים בשנותיה הראשונה של ישראל: מעמד, פער ודימוי

שרון גבע, האשה מה אומרת? נשים בישראל בשנות המדינה הראשונות, ירושלים: הוצאת ספרים י"ל מאנגס, תש"ף, ט + 293 עמ'.

ד"ר שרון גבע היא היסטוריונית העוסקת בענייני מגדר במדינת ישראל. ספרה הראשון, 'אל האחות הלא ידועה: גיבורות השואה בחברה הישראלית', התמקד בהתמודדות החברה הישראלית בשנות החמישים עם זיכרון השואה באמצעות סיפורי נשים שהגיעו מהתופת.¹ מסקנתו היא כי יש לבחון מחדש את הטענה המקובלת שהניצולים שתקו והושתקו באותם ימים, מפני שמתברר כי החברה שמעה והשמיעה סיפורים על השואה ולא פעם גם גילתה אוזן קשבת ולב פתוח.

הספר שלפנינו, ספרה השני של גבע, עוסק בנשים באותה תקופה אך מזווית שונה: ישראל מנקודת המבט של נשים. הספר מתרכז בשנות הקמת המדינה, שנים ספורות אחרי השואה. המחברת מדגישה שכינון הריבונות בישר 'עידן של הכרעות בתחומי הפוליטיקה והממשל, החוץ והביטחון, הכלכלה ובחברה, ובראש וראשונה – עיצוב דמותה של החברה הישראלית ותרבותה', ומציינת במפורש כי 'כל הכרעות שהתקבלו נגעו [גם] לנשים' (עמ' 4).

מטרת הספר לענות על שאלה מרכזית: 'מה אמרו הנשים על מציאות חייהן אז?'. והתשובה מבוססת על 'אמירותיהן ואימרותיהן, דעותיהן

1 בני ברק 2010.

בשנת 1925, ושהיה ביטאון ההסתדרות הכללית והביטאון הלא רשמי של מפא"י, ועד 'חרות', שהוקם באוקטובר 1948, ושהיה ביטאון תנועת 'חרות', שנוסדה במאי 1948.

המחברת מציינת שני עיתוני נשים. הראשון הוא 'דבר הפועלת' הוותיק, שיצא לאור משנת 1934, ושהיה ביטאון מועצת הפועלות ובעל זיקה גלויה לתנועת העבודה. העורכת המייסדת הייתה רחל כצלנסון, אשתו של זלמן שזר, לימים נשיא המדינה השלישי. היא מילאה את תפקיד העורכת שנות דור – עשרים ושבע שנים (עד 1961) – ומבחינתה היה תפקיד זה משימת חיים. נכתב עליה כי 'כעורכת התמידה בחיפושיה אחר צליל האמת הפנימית [...] הייתה לה יד בעיצובה של ספרות העבודה, בייחוד זו שנכתבה בידי נשים'.² עיתון הנשים השני הוא כתב-העת 'האשה במדינה', שהוקם בתחילת 1949, ושהיה ביטאון האיגוד לשווי זכויות נשים בישראל. עורכת דין כתב-העת הייתה תהילה מטמון, עורכת דין שהתמקדה בקידום זכויות נשים. 'האשה במדינה' לא היה קשור למפלגה או לתנועה פוליטית, ומטרתו הייתה לעסוק בסוגיות שקשורות למעמד האישה בארץ. בכל שלושים ושלושה גיליונותיו פורסמו ידיעות, כתבות ומאמרים בנושאי אפליית נשים בישראל מבחינה חוקית ומשפטית, ייצוגן בממשלה, בכנסת ובשירות הציבורי ופעילות ארגוני נשים בארץ. גבע טוענת ש'מפרספקטיבה היסטורית, המשימה שקיבלה עליה מערכת "האשה במדינה" הייתה בלתי אפשרית'. כתב-העת חדל להופיע באפריל 1953 – 'הקול החתרני שהשמיעה המערכת נדם ונגנז, דמותה ופועלה של העורכת נשכחו' (עמ' 18).

ברוב העיתונים היומיים היו מדורי נשים. לדוגמה בעיתון 'דבר' היה מדור ששמו 'האישה מה אומרת?'; ב'הארץ' נקרא מדור הנשים 'לאישה ולבית'; ובעיתון 'הבקר', העיתון של מפלגת 'ציוניים כלליים', הופיע מדור בשם 'פינת האישה'. מדורים אלה הציגו עצמם במפורש כמדורים שקהל היעד שלהם הוא נשים, ושמותיהם משקפים זאת – 'רובם ככולם כללו את המילים "אישה", "אם", "בית" או "משפחה", והטקסטים נוסחו לרוב בלשון נקבה' (עמ' 7). ב'דבר השבוע', מוסף סוף השבוע של העיתון 'דבר', פורסם מדור יוצא דופן, פרי עטה של רות בונדי, ושמו היה 'לא לנשים בלבד'; המדור 'קרא תיגר על הגישה שלפיה תכנים הקשורים לענייני הבית משויכים לנשים באופן בלעדי' (עמ' 8). ניתן לראות את בונדי, עיתונאית וביוגרפית ידועה, כאחת מחלוצות הפמיניזם.

הספר נחלק לשלושה פרקים. הראשון, 'האשה במדינה', עוסק במעמדן ועמדותיהן של נשים כנבחרות ציבור בכנסת, בממשלה ובמועצות שברשויות המקומיות. במועצת המדינה הזמנית היו שלושים ושבעה חברים ובהם שתי נשים בלבד, ומסלולי הקריירה שלהן היו שונים לחלוטין זה מזה. האחת הייתה רחל כהן-כגן, נציגת ויצ"ו, כלומר נציגת נשים מובהקת. בכל שנות פעילותה הציבורית עסקה כהן-כגן בענייני נשים. היא הייתה נציגת הסתדרות נשים עבריות בוועד הקהילה בחיפה ועמדה בראש המחלקה הסוציאלית של הוועד. משנת 1946 עמדה בראש המחלקה הסוציאלית בוועד הלאומי, וכך עברה מעיסוק בנושא זה ברמה מקומית לעיסוק בו ברמה לאומית.

בכנסת הראשונה הייתה כהן-כגן הנציגה היחידה של הסתדרות נשים ציוניות – ויצ"ו.³ פנינה להב כתבה עליה כי היא 'ייצגה יותר מכל חברה וחבר בכנסת הראשונה את עניין

2 ר' וז' שזר, החופים השנים: מכתבים, 1909-1963, בעריכת מ' הגתי, ירושלים תשנ"ט, עמ' xv.

3 הצביעו לרשימה זאת 5,173 מצביעים (1.2 אחוזים מכלל המצביעים), והיא קיבלה נציג אחד בכנסת.

ושכונות בערים בישראל, מרכז תרבות בתל אביב, בית חולים בפתח תקווה, בתי ספר ברחבי הארץ ופארק הנגב; ונעליה 'כבר מזמן חרגו ממהותן כפריט לבוש והיו למוצר תרבותי וגם למושג רווי סקסיוז' (עמ' 3) – המושג 'נעלי גולדה' הוא בבחינת מותג. נכתבו עליה לא מעט ביוגרפיות, ועד היום דמותה עומדת במוקד פולמוסים טעונים ומרים – בעיקר על מקומה ותפקודה במלחמת יום הכיפורים, בהיותה ראשת הממשלה. לעומתה כהן-כגן נותרה בשוליים – רק בשנים האחרונות החליטו כמה עיריות לקרוא רחוב על שמה – בחיפה, ראשון לציון ורעננה.

ההבדל השני הוא שהקריירה של כהן-כהן הייתה 'נשית', ואילו הקריירה של מאיר הייתה 'גברית' באופן מובהק. בדצמבר 1946, בקונגרס הציוני העשרים ושניים שנערך בבול, נבחרה מאיר לחברת הנהלת הסוכנות היהודית, שהייתה אז ממשלת היישוב, והיא תפקדה כראש המחלקה המדינית בפועל, במקום פטרונה משה שרתוק (שרת), שניהל את המאבק הדיפלומטי באו"ם על הקמת המדינה. באפריל 1948 נבחרה למועצת המדינה הזמנית כנציגה של מפלגה פוליטית (מפא"י) ולא כנציגת מפלגת נשים כמו כהן-כגן. בספטמבר 1948 נשלחה מאיר למוסקווה כצירת ישראל ועמדה בראש הנציגות הדיפלומטית הישראלית הראשונה. במרס 1949 הצטרפה לממשלה הראשונה כשרת העבודה והביטוח העממי, וביוני 1956 הגיעה לצמרת הממשלה והמדינה ומונתה לשרת החוץ במקום שרת המורח. חברת הכנסת בבה אידלסון, שהייתה אף היא דמות מרכזית במפא"י, כתבה שמינויה של מאיר לתפקיד הוא 'סמל לעבודה שבמדינתנו יכולה אישה לקבל אחריות על שטח כה נכבד'. בקשר לרברי אידלסון גבע מדגישה כי מדובר ב'סמל', לא מודל לחיקוי בעבור נשים אחרות שיבואו בעקבותיה' (עמ' 21). מסלולה של מאיר

שוויון האישה.⁴ בשנת 1951, לקראת הבחירות לכנסת השנייה,⁵ פרשה כהן-כגן מהפעילות הפרלמנטרית, ואחרי עשור שנים, בשנת 1961, חזרה לכנסת החמישית כחברת כנסת מטעם 'המפלגה הליברלית'.⁶ במודעות בחירות מטעם מפלגתה היא הוצגה כדוגמה ומופת לאישה שמקדישה את חייה למען זכויות האישה: 'מעטות הנשים בתולדות היישוב שפעלו למען זכויות האישה למען הרמת קרן המשפחה הישראלית, כמו רחל כגן'.⁷ לדברי גבע הפעילות הציבורית של כהן-כגן הייתה 'ניסיון ברור [...] להציג נושאים הקשורים למרחב הפעולה של נשים, כדוגמת חברה ורווחה, בתור תחומי פעולה חיוניים לעתידה של מדינת ישראל לא פחות מסוגיות ביטחוניות ומדיניות' (עמ' 48).

האישה הנוספת שהייתה חברה במועצת המדינה הזמנית הייתה בולטת וידועה יותר, ומסלול פעילותה הציבורית היה שונה לחלוטין – מפואר עד מאוד אך גם טרגי – הלא היא גולדה מאיר (מאירסון). שנים רבות הייתה מאיר האישה הבכירה במפא"י ואחר כך במפלגת 'העבודה' והייתה האישה היחידה שכינהה כחברת ממשלה עד שנת 1974.⁸

קיימים שני הבדלים מהותיים בין מאיר לבין כהן-כגן. הראשון הוא שמאיר היא דמות היסטורית לאומית ואף בין-לאומית ובמהלך השנים הפכה לסמל: דיוקנה הופיע על שטר כסף, והוא כונה 'גולדה'; נקראו על שמה רחובות

4 פ' להב, 'כשפאליאטיב רק מקלקל: הדיון בכנסת על חוק שיווי זכויות האישה', זמנים 46-47 (1993), עמ' 149.

5 הבחירות נערכו ב-26 ביולי 1951.

6 'המפלגה הליברלית' הוקמה באפריל 1951 על ידי איחוד של שתי מפלגות – 'ציוניים כלליים' ו'המפלגה הפרוגרסיבית'.

7 'באלה אתה בוחר', הבקר, 4 באוגוסט 1961.

8 האישה השנייה בממשלות ישראל הייתה שולמית אלוני, שהייתה תקופה קצרה (יוני-אוקטובר 1974) שרה בלי תיק בממשלת יצחק רבין הראשונה.

רק עליו נכונה היא לדבר' (עמ' 112). אחרי מותה בשלהי יולי 1956 נכתב: 'דבורה דיין איננה. היא הייתה לדמות ולסמל של האם בישראל'.¹¹ אף הודגש ש'תכלית חייה לעולם הייתה למען אחרים' (עמ' 113), ושדמותה כללה את כל המרכיבים של נוף המולדת: אימהות, חקלאות, הדרכת עולים, מלחמה ושכול.

הדמות השנייה היא רבקה גובר, שתבנית חייה, אופייה ודימויה דומים לאלו של דיין. היא הייתה חברת המושב כפר ורבורג בדרום, ושכלה את שני בניה במלחמת העצמאות. הראשון, אפרים, נפל בטירת שלום (ליד נס ציונה) במרס 1948, בהיותו בן עשרים ואחת, והשני, צבי, נפל באחד ממשלטי חוליקאת¹² בקרב ארוך ומר ביולי 1948, בהיותו בן שבע עשרה בלבד; אחרי נפילתו כתבה האם השכולה: 'נהרסנו מאוד לא נוצחנו' (עמ' 117).

בשנת 1949 הוקם המושב כפר האחים להנצחת זכרם של השניים, ובשנת 1950 יצא לאור 'ספר האחים: מעזבונם של צבי ואפרים גובר',¹³ והוא הפך לאחד מספרי הזיכרון הקנוניים לנופלי מלחמת העצמאות. ראש הממשלה דוד בן-גוריון כתב אל גובר: 'מעטים הם הדברים בספרות העולמית אשר ישוו זיכרונות אֵם אלו – אשרי הדור שאימהות כאלו חיות בתוכו'.¹⁴

גובר, כמו דיין, לא שקעה באבלה המייסר. היא עברה בשנת 1955 להתגורר במושב נהורה בחבל לכיש, והיא ובעלה מרדכי היו ממקימי החבל. היא הייתה מורה ומדריכת עולים, ובעלה היה ראש המועצה האזורית לכיש הראשון. היו להם קשרים הדוקים עם אבי רענן ויץ, שהיה אבי הקמת חבל זה.

היה אפוא נדיר וחריג ולא שימש דוגמה לנשים אחרות. במרס 1969 הגיעה מאיר לראש הפסגה – היא נבחרה לראשת הממשלה הרביעית, במקום לוי אשכול שנפטר, והיא הייתה ראשת הממשלה השנייה בעולם⁹ והראשונה והיחידה עד כה בישראל.

הפרק השני בספר, 'לאישה ולאֵם', עוסק בהתגייסות המוחלטת של נשים לממש את תפקידן בחברה פטריארכלית ובהוקרה המיוחדת, כמעט סגידה, לאימהות השכולות בישראל. הפרק מתמקד בשתי אימהות שכולות שניתן לראות בהן דמויות מיתולוגיות. הראשונה היא דבורה דיין, שחינכה את שלושת ילדיה לתרום למולדת ולביטחון. בנה הבכור, משה, כיהן כרמטכ"ל הרביעי בשנות החמישים, הבת, אביבה דיין-גפן, שירתה במלחמת העולם השנייה בחיל העזר בצבא הבריטי, וכן הזקונים, זוהר (זוריק), התגייס לבריגדה היהודית בשנת 1944, בהיותו בן שמונה עשרה בלבד. במלחמת העצמאות היה זוריק מראשוני קציני גדוד 21 בחטיבת כרמלי ושירת בו כמפקד פלוגה. ב-14 באפריל 1948 נפל בקרב ברמת יוחנן, ונפילתו פגעה במיוחד באימו, שהייתה קשורה מאוד אליו; מבחינתה היה זה פצע ש'לא תהיה לו ארוכה', והיא הפכה ל'אשה מוכה. בחייה כבה אור'.¹⁰

ואולם השכול היה הכוח שהניע את דיין לפעול למען הכלל. היא התחילה לרכז את ההדרכה במושבי העולים בנגב. בימות השבוע סיירה בין מושבי העולים, ובסופו חזרה לביתה במושב נהלל, לטפל בגן הנוי בחצר הבית ולשחק עם הנכדים. על עבודתה במושבי העולים נאמר ש'תפקיד זה בעיניה הוא גולת כותרת ביצירתה.

12 משלטי חוליקאת היו בחלק הדרומי של שפלת החוף, לידי חליץ.
13 תל אביב 1950, הספר תורגם למספר שפות.
14 ירושלים, 24 באוגוסט 1950, ארכיון מורשת בן-גוריון, התכתבות.

9 ראשת הממשלה הראשונה הייתה סירימאבו בנדרנאיקה בצייילון שבנבחרה לתפקיד בשנת 1960.
10 ש' טבת, משה דיין: ביוגרפיה, ירושלים ותל אביב 1971, עמ' 58.
11 ח"ש 'ח' שורר, 'דבורה דיין', דבר, 29 ביולי 1956. שורר היה עורך העיתון ובעברו היה חבר נהלל.

בבית ושרכשו מקצוע שבאופן מסורתי מתווג כמקצוע של גברים ואף הצטיינו בו' (עמ' 12). דוגמה שגבע מציינת היא מקצוע משפטים. היום נשים ממלאות תפקידי מפתח במערכת המשפטית – כולל נשיאות בית משפט העליון¹⁷ – אך בשנות החמישים היה מצב הנשים בתחום זה עגום למדי.

מקרב כ־1,500 חברי לשכת עורכי הדין היו חמישים וחמש נשים בלבד, ולא מעטות מהן סיימו את חוק לימודיהן והוסמכו לעסוק במקצוע אך לא עסקו בו בפועל. נטען אז כי משפטים אינו מקצוע לנשים, מפני שהעבודה במקצוע זה 'דורשת תקיפות, מרץ וחוצפה – והאישה חסרת כוח לחימה כזה' (עמ' 237). היו מעט מאוד שופטות, ורק באמצע שנות השבעים הגיעה האישה הראשונה לבית המשפט העליון – מרים בן-פורת מונתה לתפקיד בשנת 1977. לימים כתבה בן-פורת: 'צירופי לבית המשפט העליון, כאישה יחידה, היה כמובן מלווה בתהודה תקשורתית. המדינה העצמאית כבר הייתה כבת 30. היעדרה של אישה בערכאה זו בלט אפוא לעין'.¹⁸ ראוי לציין שבמהלך השנים התחולל בתחום זה שינוי דרמטי לטובה.

ספרה של שרון גבע מרתק, קריא ביותר וחף משגיאות, והוא מציג את נושאו באופן מורכב ומציע תובנות רבות. ניתן לראות בו ספר יסוד על מקומן של הנשים בתקופה מכוננת של מדינתנו וחברתנו.

אחרי נפילת בניה הייתה גובר לסמל ליגון, לשכול ולגאון וכונתה 'אם הבנים'. יהודית הררי (איזנברג)¹⁵ כתבה כי היא 'אם ישראלית', ואכן כינוי זה מדויק, כי 'בהקריבה את בניה למען הגנת הארץ ולהקדשת חייה לבניינה גילמה גובר את הישראלית האולטימטיבית' (עמ' 117).

ב־11 בספטמבר 1981, כשהייתה בת שבעים ותשע, סיימה גובר את חייה – היא קפצה ממרפסת דירתה בקומה השתים עשרה בבית 'משען' ברמת אביב. נשיא המדינה באותם ימים יצחק נבון אפיין בהספרו עליה את מהלך חייה: 'יגונה האישי לא היה יגון משתק, המוטיב שהנחה את חייה היה – לתת, להעניק, להקרין' (עמ' 118). בונדי ניסתה לפענח את תעלומת התאבדותה:

רבקה גובר איבדה את עצמה לדעת לא מתוך דכאון רגעי, לא בגלל מחלה ממארת, אלא במודעות מלאה למעשה [...] כוח החיים העצום היה גם הכוח למות ברגע בחירתה, כל עוד דעתה צלולה [...] כל אדם חי באשליות שהוא נחוץ, שהוא אהוב, שיש בו תועלת, שיש לו משימה המאפשרת לו לשאת את החיים. בשעות השחורות נקרעים קורי האשליות ומתחת נפערת התהום: שם, למטה, אני מחפשת עכשיו את רבקה (עמ' 118).¹⁶

הפרק השלישי בספר, 'לאשה ולבית', עוסק בנשים שהעזו לפרוץ את גבולות המגזר ואת מעגל האימהות ועבודות הבית – נשים 'שסירבו להישאר

17 בשנים האחרונות הגיעו שלוש נשים לתפקיד זה – דורית בינייש (2006–2012), מרים נאור (2015–2017) ואסתר חיות (2017–).

18 מ' בן-פורת, מבעד לגלימה, ירושלים 2010, עמ' 124.

15 הררי (איזנברג, 1979–1985) הייתה מחנכת, מורה וסופרת, אשת העלייה הראשונה ואחת ממייסדי תל אביב.

16 ציטוט מתוך: ר' בונדי, 'סימני דרך: בלי רשת הצלה', דבר השבוע, 18 בספטמבר 1981.